

УДК 330.15; 330.16:330.34

С. Приказка

КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ І ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ І РОЗВИТКУ

Розглянуто та узагальнено основні підходи до аналізу економічного зростання і економічного розвитку. Обґрунтовано необхідність переходу функціонування сучасних економічних систем на принципи сталого розвитку.

Ключові слова: сталий розвиток, економічне зростання, економічний розвиток.

На початку XXI ст. стало очевидно, що суперечності між постійно зростаючими суспільними потребами і обмеженими можливостями біосфери щодо їх задоволення ставлять під загрозу подальше існування людини як біологічного виду. Проблема майбутнього розвитку цивілізації загалом стала на передній план наукового пошуку і суспільної свідомості. Сучасний етап цивілізаційного розвитку характеризується намаганням перейти на нову форму розвитку системи “суспільство – природа” у межах концепції сталого розвитку, яка в англійському варіанті звучить як “sustainable development”. На сьогодні ця концепція є предметом дослідження великої кількості наукових статей і дискусій та розглядається як альтернатива необмеженому економічному росту, що призвів до деградації біосфери. У цьому контексті актуальним є дослідження взаємозв'язку економічного зростання і економічного розвитку.

Під сталим розвитком розуміють керований розвиток суспільства, що не руйнує своєї природної основи і забезпечує безперервний розвиток цивілізації. Вирішальне значення для переходу функціонування економічної системи на принципи сталого розвитку має науково-технічний прогрес, який на сучасному етапі розвитку людської цивілізації сприяє задоволенню потреб у енергії та матеріалах, зменшує залежність розміщення економічних об'єктів від природних умов і ресурсів [1 – 3].

Економічний розвиток завжди здійснюється в певних природних умовах, у конкретному природному середовищі. Увесь історичний розвиток матеріальної культури людської цивілізації тісно пов'язаний із використанням людиною природної речовини і природних процесів для задоволення власних різноманітних потреб. Як справедливо зазначав В. Вернадський, ані саме життя, ані еволюція його форм, не можуть бути незалежними від біосфери, яка є єдиноможливим середовищем життя і практичної діяльності людини [4].

Концепція класичної економічної науки не викликала заперечень аж донедавна. Це було зумовлено тим, що необмежене економічне зростання через відносно низький рівень розвитку продуктивних сил і можливості саморегуляції у біосфері не спричиняли глобальних екологічних змін. І лише останнім часом настало усвідомлення необхідності докорінної зміни економічних принципів у напрямі врахування екологічного чинника. Таке усвідомлення багато в чому було зумовлено масштабною дестабілізацією стану навколишнього середовища в результаті гігантського розвитку продуктивних сил, безпрецедентного збільшення чисельності населення, що призвело до якісних змін у відносинах природи і суспільства, зростання навантаження на екосистеми.

Впродовж ХХ ст. було переглянуто низку уявлень про процес економічного розвитку, з нових позицій аналізувалися та оцінювалися принципові моменти розвитку. Центральною проблемою у цьому плані є взаємозв'язок економічного розвитку і економічного зростання. Економічне зростання залишається незмінною передумовою зменшення бідності і головною метою економічного розвитку [5, 6]. Загалом, економічне зростання – це збільшення виробництва і споживання одних і тих же товарів та послуг. Більшість моделей росту базуються на тому, що збільшення реального обсягу випуску відбувається насамперед під впливом росту основних факторів виробництва праці і капіталу. Фактор “праця” звичайно слабо піддається впливу ззовні, тоді як величина капіталу може бути скоректована визначеною інвестиційною політикою. Як відомо, запас капіталу в економіці скорочується на величину вибуття (амортизації) і збільшується за рахунок росту чистих інвестицій. Цілком очевидно, що економічний ріст важливий не сам по собі, а як основа підвищення добробуту населення, тому якісна оцінка росту часто дається через оцінку динаміки споживання.

Економічний розвиток – це передусім поява чогось нового, невідомого раніше (наприклад, залізниць), або, іншими словами, інновація. Впродовж перших десятиліть ХХ ст. проблемами економічного розвитку в умовах капіталізму займався Й. Шумпетер, який вперше ввів у економічну науку розмежування між поняттями “економічне зростання” і “економічний розвиток” [7]. У суспільстві, що переживає економічне зростання, товари і гроші рухаються назустріч один одному за визначеними шляхами. Й. Шумпетер називав такий рух “циркулярним потоком економічного життя”. Економічний розвиток порушує хід циркулярного потоку, зумовлює виникнення нових галузей промисловості і припиняє існування застарілих. Наприклад, винахід автомобіля призвів не тільки до створення автомобільної промисловості, але й сприяв дуже значним змінам у виробництві сталі, гуми і скла. Водночас автомобіль “поховав” кінні заводи і шорні фабрики – розведення коней і виготовлення зброї для них із промисловості перетворилося на напівкустарне ремесло. У своїх працях Шумпетер відкинув неокласичні уявлення про розвиток як поступовий, гармонійний процес. Він стверджував, що значне зростання національного продукту відбувається у формі дисгармонійних стрибків у результаті освоєння нових інвестиційних проектів. Цьому процесу притаманне чергування порівняно нетривалих періодів процвітання і депресії.

Концепція економічного розвитку (що протиставляється економічному зростанню) має велике значення, оскільки привносить якісне вимірювання в економічну модель і показує значення інноваційного потенціалу, здатного в певних випадках компенсувати відсутність значного “економічного зростання” або навіть економічну деградацію.

Центральне місце в цьому процесі займає постать підприємця – людини, що діє як новатор. Він може бути ініціатором виробництва нового виробу, впровадження нових виробничих методів, відкриття нових ринків, освоєння нових джерел сировини, реорганізації тієї чи іншої галузі виробництва. Здійснення всіх нововведень такого роду дуже ризиковано, їхні результати важко передбачати, тому відповідні дії підприємців є так званими “переривчатими імпульсами”, а не поступовим і рівномірним процесом, як це представляється в неокласичних уявленнях.

Із початком фази поживлення в ході економічного циклу підприємці із допомогою інтуїції і набутого досвіду розпізнають нові можливості для отримання

прибутків і розробляють заходи їхнього використання, одержуючи через банки необхідні фінансові ресурси і з їхньою допомогою здійснюють контроль реальних ресурсів. Інші підприємці наслідують їх приклад – і от уже новий бум набув сили. З наростанням потоку товарів, що є результатом нововведень, настає період “творчого руйнування”, коли деякі фірми з високими витратами, витісняються з певної сфери бізнесу. Виплата раніше узятих позик підсилює дефляційні тенденції, що не компенсуються новою підприємницькою активністю через те, що ступінь невизначеності і ризику в умовах сформованої нерівноваги дуже високий. Припинення новаторських зусиль своєю чергою підштовхує дефляційні тенденції і спричиняє депресію. Коли процес необхідного пристосування до використання останніх нововведень завершується, то досягається нова рівновага, що може стати початком нового циклу. Однак ця нова стартова позиція перебуває на більш високому рівні прибутку, причому виявляється, що від такого приросту виграють всі основні категорії одержувачів прибутку [8].

Останнім часом дедалі більша увага приділяється поясненню економічних причин виникнення екологічних проблем із позицій відмінностей зростання і розвитку. Одну з них деякі економісти вважають економічним зростанням. Постійний розвиток економіки, нарощування виробничих потужностей, зростання ВВП, збільшення випуску продукції – це головні показники, що характеризують економічне зростання.

В умовах науково-технічної революції, що розгорнулася із середини ХХ ст., переважним типом розвитку в західних індустріальних країнах стає інтенсивний економічний ріст. Водночас, в останні роки виникли серйозні сумніви щодо бажаності економічного росту для країн, що вже досягли добробуту. Основою цих сумнівів є ряд взаємозалежних аргументів.

Супротивники економічного росту акцентують увагу на погіршення стану навколишнього середовища, пов'язаного із збільшенням масштабів економічної діяльності. Вони стверджують, що індустріалізація й економічний ріст породжують такі негативні явища сучасного життя, як забруднення, промисловий шум і викиди, погіршення вигляду міст, транспортні затори тощо.

Прихильники економічного росту стверджують, що економічне зростання саме по собі вирішує соціально-економічні проблеми. Однак це твердження не можна вважати цілком очевидним. Так, супротивники економічного росту вважають, що проблема бідності (нерівність у доходах), власне кажучи, є проблемою розподілу, а не виробництва. Для її вирішення необхідні політична сміливість і воля, а зовсім не збільшення суспільного продукту. Тому помилковою є думка, що економічний ріст буде засобом вирішення всіх проблем соціального розвитку.

Існують два погляди на взаємозв'язок економічного зростання з екологічними проблемами. На думку прихильників економічного зростання, його зв'язок із станом навколишнього середовища дуже перебільшений. Насправді ці проблеми можна відокремити одна від іншої. Якщо суспільство зовсім відмовиться від економічного зростання, зберігаючи ВВП на постійному рівні, йому все ж таки доведеться вибирати між різними структурами виробництва, і цей вибір впливатиме на стан навколишнього середовища і якість життя. Суспільству все ж таки потрібно визначити, чи зберігати природну красу лісу, чи вирубувати його на дрова. І якщо ліс був вирубаний, необхідно вирішити, чи використовувати деревину для будівництва будинків або пустити її на рекламні стени.

Багато економістів, які виступають на захист економічного росту як важливої суспільно-економічної мети, вважають, що саме економічне зростання забезпечує матеріальний достаток і підвищення рівня життя. Економічний ріст пом'якшує протиріччя між необмеженими потребами й обмеженими природними ресурсами. В умовах економічного росту вибір соціальних цілей стає менш болісним і призводить до менших протиріч між різними групами населення. Виникає можливість одночасно модернізувати збройні сили, підтримувати інфраструктуру на відповідному рівні, здійснювати соціальні програми. Щодо забруднення довкілля то прихильники економічного росту вважають, що його зв'язок зі станом навколишнього середовища занадто перебільшений – ці проблеми можна відокремити. Якщо суспільство зовсім відмовиться від економічного росту, зберігаючи ВНП на постійному рівні, йому все-таки прийде вибирати між різними структурами виробництва і цей вибір буде впливати на стан навколишнього середовища і якість життя. Суспільству буде потрібно визначитися, чи зберегти природну красу лісу, чи вирубувати його на дрова. І якщо ліс вирубанний, необхідно вирішити, чи використовувати деревину для будівництва або будинків, чи пустити її на рекламні стенди.

Згідно з цим підходом, забруднення є не стільки побічним продуктом економічного зростання, скільки результатом неправильного ціноутворення, а саме: значна частина природних ресурсів (річки, озера, океани і повітря) розглядається як “загальна власність” і не має ціни. Тому ці ресурси використовуються надмірно інтенсивно, що погіршує їх стан. Забруднення навколишнього середовища є прикладом побічного результату або перебільшення витрат. Вирішення цієї проблеми можливо при введенні законодавчих обмежень або особливих податків (“платня за стоки”), щоб компенсувати недоліки системи ціноутворення і запобігти нерациональному використуванню природних ресурсів. Прихильники цієї думки не заперечують серйозних проблем, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища, але вважають, що обмеження економічного зростання їх не вирішить. Суть їх позиції: “щоб обмежити забруднення, потрібно обмежити саме його, а не економічне зростання” (межі зростання).

Супротивники економічного зростання передусім стурбовані погіршенням стану навколишнього середовища. Вони стверджують, що індустріалізація і економічне зростання призводять до таких негативних явищ сучасного життя, як забруднення, промисловий шум і викиди, погіршення вигляду міст, транспортні затори тощо. Всі ці витрати економічного зростання виникають, оскільки виробничий процес лише перетворює природні ресурси, але не утилізує їх повністю. Практично все, що залучається до виробництва, з часом повертається в навколишнє середовище у вигляді відходів. Чим вагомніше економічне зростання і вищий рівень життя, тим більше відходів повинне буде поглинути або спробувати поглинути навколишнє середовище. У будь-якому достатньо розвиненому суспільстві подальше економічне зростання може означати тільки задоволення нагальних потреб при зростанні загрози екологічної кризи. Тому деякі економісти вважають, що економічне зростання повинне цілеспрямовано стримуватися.

До цієї позиції близька “теорія нульового зростання”, що базується на вивченні взаємозв'язку зростання народонаселення, виснаження природних ресурсів і погіршення навколишнього середовища. Згідно з нею, єдиний вихід полягає у припиненні або принаймні стабілізації економічного зростання на деякому оптимальному рівні, що не загрожує природним умовам.

До сьогодні сформувалися два основні підходи до вирішення екологічної проблеми. Перший підхід виникає з того, що вирішити екологічні проблеми можливо на основі впровадження у виробництво екологічних інновацій. Враховуючи, що природні умови свого існування людство може змінити незначною мірою, а тенденції демографічної динаміки змінюються поволі, ресурсом реалізації глобальної екологічної програми є технологічний прорив, перехід до екологізованого постіндустріального технологічного способу виробництва. Інші дослідники вважають за неможливе подолати екологічну кризу лише суто технічними засобами – необхідна якісна перебудова основ цивілізації шляхом перебудови свідомості людей. На нашу думку, обидва погляди на сьогодні актуальні та дістають своє визнання в теорії і на практиці.

Вищий критерій економічного розвитку – всебічний розвиток людини. Людина з її потребами, цілями, інтересами у підсумку – головна мета всякого суспільного виробництва. Людська особистість розвиває свої сили і здібності на основі й в процесі матеріального і нематеріального виробництва. Крім того, неодмінною умовою всебічного розвитку людини є вільний час. Тому, поряд із поступальним розвитком продуктивних сил, критеріями економічного прогресу суспільства є сфери духовного виробництва, сфери послуг, скорочення робочого і збільшення вільного часу.

Сучасне економічне зростання – це економічний розвиток, при якому довгострокові темпи зростання виробництва стабільно перевищують темпи зростання населення. Впродовж тривалого періоду розвитку людства його виробництво зростало приблизно тими ж темпами, що і населення, при стабільно низьких середньодушових доходах. Є підстави вважати, що цей феномен має певні тимчасові рамки: через ресурсні обмеження темпи зростання душевого ВВП не можуть нескінченно довго перевищувати темпи зростання населення. Можна припустити, що сучасне економічне зростання є перехідним процесом від одного стійкого стану (доіндустріальні, аграрні суспільства) до іншого (постіндустріальні суспільства) з високим рівнем доходів на душу населення.

Крім того, спостерігається чіткий взаємозв'язок економічного і соціально-політичного розвитку. Яскравий приклад – зростання рівня життя і процеси демократизації. Випереджаючий економічний розвиток обумовлює перехід до демократичних основ побудови суспільства, що пояснюється підвищенням рівня освіти, передусім зростанням доступу громадян до інформації в результаті розвитку засобів комунікації, а також урбанізацією, розповсюдженням стандартів життя середнього класу, накопиченням економічних ресурсів, що створюють базу для міжгрупового компромісу.

Проблеми, пов'язані з високими темпами використання природних ресурсів, з неефективним їх використанням, на початку можуть ігноруватись, але із часом саме вони можуть суттєво підірвати базу не тільки поліпшення добробуту суспільства, але й збереження його на попередньому рівні.

Висновки

Стратегія оптимального використання природного ресурсу визначає ключові моменти життєздатного розвитку людської спільноти. Досягнення НТП у формі освіти і удосконалення технологій може певною мірою пом'якшувати багато проблем. Орієнтація подальшого розвитку людської цивілізації на традиційні економічні критерії і намагання отримати максимальний прибуток за будь-яку ціну є неприйнятними. Захист довкілля повинен стати невід'ємною складовою процесу

економічного розвитку. Пріоритетними людськими і суспільними цінностями при стійкому розвитку повинні стати моральні, духовні і біосферні компоненти. Це вимагає зміни траєкторії розвитку: від економіки до людини.

Економічне зростання дуже часто розглядається як панацея для вирішення екологічних проблем. Економічне зростання сприяє вирішенню екологічних проблем із декількох міркувань: по-перше, забезпечує фінансові ресурси, необхідні для збереження навколишнього середовища; по-друге, керує технічним прогресом, який необхідний для заміни обмежених природних ресурсів антропогенним капіталом; по-третє, тільки у такий спосіб можна подолати убогість і соціальні біди, які із цього погляду є основною причиною забруднення навколишнього середовища. Це викликає необхідність інтеграції країн, що розвиваються, в світову економіку, безперешкодної глобальної торгівлі, руху капіталу і технологій.

Перехід на засади сталого розвитку зумовлює потребу в удосконаленні державних та регіональних стратегій із метою конструктивного підходу до наукового обґрунтування управління економічним розвитком. Тому у подальших дослідженнях головну увагу потрібно зосередити на визначення оптимального режиму переходу функціонування сучасних економічних систем на принципи сталого розвитку.

Література

1. Наше общее будущее. Доклад международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР) [Текст] / [пер. с англ.]. — М. : Прогресс, 1989. — 374 с.
2. Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет [Текст] / [под ред. И. С. Королева]. — М. : ЭкономистЪ, 2003. — 604 с.
3. Стан світу – 2002 [Текст] / [К. Флавін, Г. Френч, Г. Гарднер та ін.; пер. з англ. ВГО “Україна. Порядок денний на ХІ століття” та інститут сталого розвитку]. — К. : Інтелсфера, 2002. — 289 с.
4. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера [Текст] / В. И. Вернадский. — М. : Наука, 1989. — 263 с.
5. Шевчук В. О. Міжнародна економіка: теорія і практика [Текст] / В. О. Шевчук. — Львів : Каменяр, 2003. — 719 с.
6. Якість економічного зростання [Текст] / В. Томас, М. Дайламі, А. Дарешвар [та ін.] ; пер. з англ. ; наук. ред. О. Кілієвич. — К. : Вид-во ім. Соломії Павличко “Основи”, 2002. — 350 с.
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития [Текст] / Й. Шумпетер. — М. : Прогресс, 1992. — 455 с.
8. Там же. — 455 с.

S. Prykazka

THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND PROBLEMS OF ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT

The main approaches to the analysis of economic growth and economic development are considered and summarized. The necessity of transaction of modern economies functioning on the principles of sustainable development is substantiated.

Key words: sustainable development, economic growth, economic development.